

Pr. Ioan Bădiliță

**DUMNEZEIASCA LITURGHIE,
misiune eclezială și mărturisire de credință**

Cuvânt înainte de Pr. Prof. Dr. Dragoș Bahrim

Carte tipărită cu binecuvântarea
Înaltpreasfințitului
TEOFAN
Mitropolitul Moldovei și Bucovinei

DOXOLOGIA
Iași, 2016

Cuprins

Cuvânt înainte (Pr. Prof. Dr. Dragoș Bahrim)	11
Introducere	15
1. Importanța și actualitatea temei	15
2. <i>Status quaestionis</i>	21
Capitolul I. Viața liturgico-sacramentală și misiunea Bisericii	30
1. Cultul – experiența liturgică a comunității ecleziale	30
2. Cântarea liturgică și valoarea ei în lucrarea misionară a Bisericii	46
3. Teologia ca ofrandă doxologică a cugetului bisericesc	55
4. Expresia sacramentală a misiunii Bisericii	67
4.1. Taina Botezului	71
4.2. Taina Mirungerii	73
4.3. Taina Euharistiei	74
4.4. Taina Mărturisirii	77
4.5. Taina Preoției	79
4.6. Taina Cununii	81
4.7. Taina Maslului	82
5. Semnificația misionar-evanghelizatoare a ierurgiilor bisericești	85
6. Implicațiile misionare ale vieții liturgice	93
Capitolul II. Liturgia Cuvântului – Slujire (<i>Ministerio Verbi</i>) și evanghelizare	100
1. <i>Christianismus – religio Verbi Dei</i>	100
2. <i>Praedicate evangelium omni creaturae</i> : Propovăduirea Cuvântului, lucrare misionară fundamentală a Bisericii	109
3. Sfânta Liturghie – <i>slujire cuvântătoare</i>	118
4. Evanghelia, icoana verbală a lui Hristos	126
5. Centralitatea Liturghiei în dinamica misiunii de evanghelizare	134
6. Amvon și Altar: unitatea dintre Cuvânt și Taină în Liturghia ortodoxă	151
7. De la textul scris la cuvântul viu: Sfânta Scriptură și actualizarea ei în slujirea liturgică	160
8. Liturghia, „spațiu” hermeneutic. Caracterul liturgic și eclezial al interpretării Sfintei Scripturi	177

8.1. Importanța rugăciunii și a imnografiei în actul hermeneutic	184
8.2. Gesturile liturgice	188
8.3. Predica: „frângerea pâinii Cuvântului”	191
9. Conținutul și sensul misionar al rugăciunilor pentru catehumeni	197
10. Sfânta Liturghie – matricea unei culturi evanghelice	203

Capitolul III. *Lex orandi, Lex credendi, Lex agendi*: Celebrarea,

mărturisirea și trăirea drepte credințe în Sfânta Liturghie

1. <i>Fides adorans mysterium</i> : credința ca mărturie, certitudine și experiență mistagogică	214
2. <i>Martyria – homologia – apologia</i> : mărturisirea credinței în viața și misiunea Bisericii	223
3. Simbolul de credință în Sfânta Liturghie – celebrarea liturgică a adevărului de credință revelat	231
4. „Cred, Doamne, și mărturisesc...”: Dimensiunea mărturisitoare a Liturghiei ortodoxe	243
4.1. „Tu și Unul Născut Fiul Tău și Duhul Tău cel Sfânt”	246
4.2. „Strălucirea slavei Tale și chipul ipostasului Tău”	251
4.3. „Duhul adevărului, darul înfierii”	255
4.4. „Preasfânta Născătoare de Dumnezeu și pururea Fecioara Maria”	258
4.5. „Cel ce l-ai zidit pe om după chipul și asemănarea Ta”	260
4.6. „Preacuratului Tău chip ne închinăm, Bunule”	264
5. Liturghia, factor de unitate și de păstrare a drepte credințe	268

Capitolul IV. „Moartea Mea veți vesti, învierea Mea veți mărturisi”:

Liturghia Euharistică – Izvorul misiunii Bisericii

1. Taina dumnezeieștii Euharistii – centrul vieții liturgico-sacramentale și misionare ale Bisericii	275
2. Comuniunea euharistică – principiu și expresie a unității Bisericii	283
3. Liturghia euharistică: responsabilitate misionară și conștiință eclezială	287
4. O ontologie euharistică a comuniunii liturgice	295
5. Unitate și comuniune interpersonală în împărtășirea euharistică – paradigmă misionară în context actual	299
6. „Hrana de preț a misionarilor” și „pâinea pelerinilor” – Implicațiile misionare ale împărtășirii cu Sfintele Taine	311
7. Sfânta Euharistie – veste și mărturisire a morții și a învierii Domnului	319
8. Misterul pascal al Liturghiei și al misiunii Bisericii	328
9. „Îndreptează calea noastră, întărește pașii noștri”: Dumnezeiasca Liturghie - punctul de plecare al mărturiei și al misiunii Bisericii..	339

Capitolul V. „Acum toate s-au umplut de lumină”: Misiunea Bisericii – prelungire a experienței liturgice în viața lumii	352
1. <i>Da pacem mundom Tuo</i> : Pacea – darul Liturghiei pentru om și lume	352
2. <i>Sursum corda!</i> Dumnezeiasca Liturghie și modul liturgic de viețuire al creștinilor în lume	357
3. <i>Ecclesia orans et militans</i> : Biserica și misiunea sa în lume, ca „liturghie după Liturghie”	367
4. Misiunea – epifanie a milostivirii divine. Legătura interioară dintre Sfânta Liturghie și misiunea social-filantropică a Bisericii	381
5. Sfânta Liturghie, nucleul vieții parohiale și al dinamicii ei misionare	395
6. Puterea transfiguratoare și sfințitoare a Sfintei Liturghii într-o societate secularizată	408
7. Valoarea apologetică a Liturghiei în contextul actual al prozelitismului sectar	419
8. <i>Splendor Veritatis</i> : Dimensiunea filocalică a Liturghiei ortodoxe sau impactul misionar al frumuseții	429
Pentru o dimensiune liturgică a misiunii bisericii	440
Bibliografie	451

Liturghia este axată pe coborârea Sfântului Duh, pe epicleza care asigură prezența evenimentului rememorat, transformând anamneza în epifanie. De aceea, singurul argument temeinic pentru existența lui Dumnezeu este argumentul liturgic, adică cel al preaslăvirii rugătoare. Rugăciunea este o mărturie despre Cel Căruia I se adresează. Acest lucru este important, pentru că scăderile subiective ale unui credincios nu afectează în niciun fel valoarea obiectivă a credinței sale. Adevăratul subiect al credinței nu este individul izolat ci «eul său liturgic», loc trans-subiectiv al credinței ca revelație.

Paul Evdokimov (1901-1970)

CUVÂNT ÎNAINTE

O nouă carte despre Sfânta Liturghie? Da, pentru că nu se poate epuiza, în aprofundare și înțelegere, ceea ce este inepuizabil. Sfânta și dumnezeiasca Liturghie a fost, este și va rămâne până la sfârșitul veacurilor principalul *topos* al întâlnirii noastre cu Dumnezeu, centrul întregii vieți dumnezeiesc-omenească a Bisericii. Sfânta Liturghie este însăși poarta noastră de intrare în Împărăție. Ea este cea care face ca biserica să devină „tip și icoană a lui Dumnezeu, ca una ce are aceeași lucrare ca El, prin imitare și închipuire” (Sf. Maxim Mărturisitorul, *Mystagogia* 1). Este descoperirea creației celei noi a lumii prin Hristos și re-modelare a noastră după chipul Domnului.

Cartea de față, pe care o salut cu bucurie, constituie debutul teologic major al părintelui Ioan Bădiliță, un tânăr care a pornit din Seminarul Teologic Ortodox *Sfântul Vasile cel Mare* ca elev și s-a întors după anii de studiu ca un promițător profesor de dogmatică, în paralel cu lucrarea pastorală din satul Fântânele (Protopopiatul Hârlău). Ea are la bază teza de doctorat în teologie intitulată *Dimensiunea misionar-mărturisitoare a Sfintei Liturghii*, susținută public în decembrie 2014 la Facultatea de Teologie Ortodoxă *Pr. Dumitru Stăniloae* din Iași, sub conducerea părintelui prof. univ. dr. Gheorghe Petraru. Lucrarea este focalizată pe analiza din perspectiva teologico-misionară a Liturghiei Ortodoxe, văzută ca centrul vieții liturgice și misionare a Bisericii, cele două moduri fundamentale de revelare ale uneia și aceleiași iubiri divine.

Așa cum încearcă să arate autorul acestui volum, în Ortodoxie, dumnezeiasca Liturghie nu este și nu ar trebui să fie niciodată înțeleasă ca un eveniment paralel cu viața și misiunea creștinilor în societate sau ca o aventură religioasă într-un univers etanș al rugăciunii, ci ea îmbrățișează toate dimensiunile vieții noastre, conferindu-le sens, plinătate și conținut. Liturghia nu se termină cu formula de apolis, ci se prelungește sau se extinde în mod firesc *extra septa ecclesiae*, în afara

zidurilor bisericii, în viața noastră de zi cu zi, ori de câte ori trăim în conformitate cu spiritul ei; or, a trăi conform spiritului Liturghiei, presupune ca noi, cei ce participăm la misterul liturgic, să împărtășim în lume prin cuvânt și faptă Evanghelia iubirii lui Hristos, Cel ce Se frânge și Se împarte ca Pâine cerească și Potir al nemuririi pentru viața întregii omeniri zidite după chipul Său. În același timp, este sfințire a timpului și mutare a noastră în veșnicie, trăind eshatologic, o împărtășire a noastră din Viața cea fără de sfârșit. În Liturghia Ortodoxă există două mișcări complementare, corelative: o mișcare ascensională, de înălțare a sinaxei liturgice către tronul Preasfintei Treimi pentru a-I aduce doxologie și pentru a face poporul lui Dumnezeu părtaș, în mod real, la lumina cea neînserată a Împărăției și, respectiv, o mișcare de coborâre, de reîntoarcere a comunității de pe culmea taborică a Liturghiei înapoi în lume, pentru a-L mărturisi înaintea oamenilor pe Hristos, Cel din care membrii comunității s-au împărtășit prin cuvântul evanghelic, cântare în comun, rostirea Simbolului de credință, rugăciune și, mai ales, prin împărtășirea euharistică. De aceea, din perspectivă ortodoxă, eficacitatea misiunii și a mărturiei creștinilor în lume se află în legătură directă cu autenticitatea și integritatea experienței unității și comuniunii interpersonale în cadrul Liturghiei euharistice, aceasta constituind izvorul, energia sau puterea care însuflețește, care propulsează Biserica în lucrarea ei misionară. Ea va rămâne până la sfârșitul veacurilor „rugul aprins” de unde Hristos-Cuvântul ne vorbește, ne interpelează, ne întărește, ne hrănește și ne trimite în lume ca misionari și martori ai Săi, pentru a conduce lumea spre Împărăția eshatologică, a cărei lumină și splendoare le pregustăm *hic et nunc* în fiecare Liturghie euharistică.

Sfânta Liturghie are o profundă dimensiune mărturisitoare și se dovedește a rămâne principalul dar și resursă pe care Biserica o are la dispoziție pentru misiunea sa internă și externă. În acest spațiu doxologic al Bisericii, se regăsesc și se zidesc cei care sunt membrii Trupului lui Hristos, dar sunt atrași ca un magnet, cu o forță de seducție uimitoare, și cei din afara acestui Trup. Sfânta Liturghie este soluția dumnezeiască pentru toate dilemele Bisericii, confruntată astăzi mai ales cu problemele pe care le aduce secularismul și ispita corporatismului.

A căuta în afara ei soluții și metodologii organizaționale și individuale împrumutate din experiențele de succes ale unor astfel de corporații – câțiva termeni foarte uzitați, descriu bine această tentație: *leadership, management, advertising* – nu înseamnă altceva decât un inacceptabil reduționism și transformarea Bisericii lui Hristos într-o „organizație” menită doar să-ți îmbunătățească viața aceasta, nu să te mai facă părtaș celei veșnice.

Cartea de față constituie, de asemenea, o abordare integral teologică a misiunii Bisericii. Autorul nu și-a asumat tendința de separare existentă în teologia academică românească a misiunii de dogme, Scriptură, Liturghie, spiritualitate, istorie, și în cele din urmă, de Viață. Dimpotrivă, autorul a integrat în analiza lucrării misionare a Bisericii, centrată pe Sfânta Liturghie, toate elementele Tradiției Ortodoxe pe care le vede, în acest sens ca părți componente ale Liturghiei Bisericii în lume, în sens larg: Scriptura, iconografia, imnografia, literatura și exegeza patristică, dogmele, etc. în scopul unei complete mistagogii teologico - misionare. Având, astfel, criterii sănătoase de analiză și o constantă practică parohială, într-o autentică experienței a unității și comuniunii interpersonale în cadrul Liturghiei euharistice, părintele Ioan Bădiliță are o poziționare echilibrată față de diversele curente eclesiologice sau misiologice. Și deși bibliografia parcursă este impresionantă (aproximativ 1000 de lucrări), a reușit cu discernământ să-și contureze o poziție personală, bine așezată în Tradiția Ortodoxă, fără a se lăsa influențat major de vreunul din autorii moderni.

Îl felicit pe autor pentru această reușită editorială și nutresc speranța ca această carte să contribuie și ea la o raportare continuă a teologiei noastre spre o reflecție cât mai ancorată în ceea ce constituie începutul, calea și sfârșitul fericit al ei, Hristos Cel pururi viu în Liturghia euharistică.

Iași, 12 decembrie 2015

Pr. Prof. Dr. Dragoș Bahrim

INTRODUCERE

1. Importanța și actualitatea temei

Volumul de față, *Dumnezeiasca Liturghie – misiune eclezială și mărturisire de credință*, ce a fost propus ca teză de doctorat în Teologie cu titlul: *Dimensiunea misionar-mărturisitoare a Sfintei Liturghii*, la secția Teologie Fundamentală, Misiologie și Ecumenism, are ca fundament motivațional importanța capitală pe care o are Sfânta Liturghie în viața și misiunea Bisericii. Liturghia este locul în care Hristos, Arhiereul cel veșnic – Cel ce aduce și Cel ce Se aduce, Cel ce primește și Cel ce Se împarte – vine în mijlocul credincioșilor Săi, poporul lui Dumnezeu, pentru a-i aduna din lume pentru comuniune prin cuvântul evanghelic și ospățul euharistic și a-i trimite apoi „cu pace” în misiune spre a „propovădui Evanghelia la toată făptura” (Marcu 16, 15) și a impregna duhul liturgic ca o pecete în toate dimensiunile vieții. Din punctul de vedere al actualității temei, lucrarea poate fi privită ca o încercare de a pune în lumină faptul că Biserica Ortodoxă nu este încremenită într-un „turn de fildeș” cultic, fără nicio legătură cu misiunea, cu nodurile gordiene ale vremii, cu viața umană în ansamblul ei, într-un cuvânt cu toate aspectele (culturale, politice, tehnice) ale societății în care trăim, ci de fapt întreaga lucrare misionar-mărturisitoare a Bisericii lui Hristos în lume izvorăște și se hrănește în permanență din Sfânta Liturghie. În fond, însăși dumnezeiasca Liturghie, ca prezență euharistică în lume a „Chipului înviat” (J.L. Marion), reprezintă apostolatul sau misiunea esențială a Bisericii, misiune exprimată prin mijlocirea permanentă „pentru viața și pentru mântuirea lumii” și atragere a ei în orizontul harului, al Împărăției treimice experimentate în fiecare celebrare liturgică. Prin participarea la sinaxa liturgică, poporul lui Dumnezeu, noul Israel, hrănit din întâlnirea și comuniunea cu Hristos euharistic, devine el însuși un potir umplut de prezența dumnezeiască capabil de a se dărui tuturor oamenilor. „Iar după ce s-a săvârșit aceasta [ofranda euharistică], fiecare să se străduiască să facă toată fapta cea bună, să placă lui Dumnezeu și să viețuiască așa cum se cuvine, să rămână fidel

Bisericii, să pună în lucrare toate cele pe care ea le propovăduiește și să sporească în slujirea lui Dumnezeu”, îndemna Sfântul Ipolit al Romei (sec. III)¹.

Așa cum vom încerca să arătăm în conținutul acestei lucrări, Sfânta Liturghie presupune continuarea sa într-o liturghie *extra muros*, o liturghie a faptei și a mărturisirii, pe care fiecare credincios trebuie să o săvârșească în calitate de „preot al existenței sale” (P. Evdokimov), după cuvântul Sfântului Apostol Petru: „Iar voi sunteți seminție aleasă, preoție împărătească, neam sfânt, popor agonisit de Dumnezeu, ca să vestiți în lume bunătățile Celui ce v-a chemat din întuneric, la lumina Sa cea minunată” (I Petru 2, 9). Liturghia ortodoxă constituie totodată mediul principal în care comunitatea se adună pentru a mărturisi în duh agapic și într-un cuget învățătura de credință „a Bisericii universale, pe care a dat-o Domnul, au propovăduit-o apostolii și au păzit-o Părinții”, conform celebrului adagiu atanasian². Sfânta Liturghie constituie punctul de plecare și temeiul mărturiei Bisericii, al întregii sale lucrări misionare și apostolice. Misiunea Bisericii izvorăște neconținut din Sfânta Liturghie și întregul cult ca dintr-un „râu al vieții” (Apocalipsa 22, 1), și se prelungește în propovăduirea Evangheliei și misiunea social-filantropică din viața de zi cu zi. Apelând la o imagine din sfera muzicologiei, am putea spune că Sfânta Liturghie reprezintă „diapazonul” indispensabil cu ajutorul căruia noi putem descifra și înțelege „partitura” misiunii Bisericii în această lume, așa cum a fost ea compusă și rânduită de Imnograful suprem. Deși această temă a relației dintre Liturghie și misiune a mai fost evidențiată atât în teologia românească cât și în cea din străinătate, lucrarea de față se distinge, în ceea ce privește originalitatea, prin viziunea mai amplă sau integratoare pe care o are asupra subiectului abordat, privind Liturghia atât sub aspectul misionar intern (evangelizare, hermeneutică, mărturisire a credinței dogmatice) cât și cel extern (misiunea ca prelungire a experienței liturgice în contextul vieții sociale). În acest sens, pe parcursul acestei lucrări vom încerca să arătăm că și săvârșirea dumnezeieștii Liturghii, prin însăși structura sa, are o profundă și evidentă

¹ HIPPOLYTE DE ROME, *La Tradition Apostolique*, texte latin, introduction, traduction et notes de Dom B. Botte, O.S.B, col. „Sources Chrétiennes”, vol. 11, Les Éditions du Cerf, Paris, 1946, p. 55.

² SF. ATANASIE CEL MARE, *Epistola I către Serapion*, trad. Pr. Prof. Dumitru Stăniloae în *Scrieri – Partea a doua*, colecția „Părinți și Scriitori Bisericești”, vol. 16, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al B.O.R., București, 1988, p. 58.

dimensiune misionară și mărturisitoare, concretizată în lectura și interpretarea Sfintei Scripturi, mărturisirea în comun a Simbolului de credință, comuniunea euharistică, mijlocirea pentru întreaga lume, ș.a. În același timp, în orizontul cercetării noastre vom încerca să abordăm, din perspectiva misiologiei creștine atât cultul ortodox în general - ca experiență liturgică a lui *plebs sancta Dei* (poporului sfințit al lui Dumnezeu), cât și ierurgiile – misiunea Bisericii de sfințire a lumii și a vieții omului în toată complexitatea ei, și Sfintele Taine – evenimente ecleziale ale comuniunii omului cu Dumnezeu, ale participării la viața lui Hristos prin Duhul Sfânt, fiecare Taină având o însemnătate fundamentală pentru misiune. În tratarea subiectului, plecăm de la premiza că pentru misiunea Bisericii, comunitatea liturgică-euharistică este esențială și indispensabilă. „Faceți aceasta întru pomenirea Mea” (Luca 22, 19), constituie cea mai importantă poruncă a Evangheliei. Liturghia (euharistică) nu este numai manifestarea cultică și publică a unei comunități parohiale ortodoxe, ci reprezintă structura mistagogică de integrare și creștere a Trupului lui Hristos. În Liturghie, Hristos Se dăruiește credincioșilor în diferite grade și moduri, pentru a-i uni prin Duhul Sfânt cu Sine în viața, jertfa, învierea și în misiunea Sa.

Despre Sfânta Liturghie s-a scris enorm și se va mai scrie multă vreme de acum încolo. Fascinați de frumusețea și sublimul ei, Părinți și mari gânditori ai Bisericii precum Teodor al Mopsuestiei, Dionisie Areopagitul, Maxim Mărturisitorul, Gherman al Constantinopolului, Nicolae Cabasila, Simeon al Tesalonicului, dar și teologi de renume mondial ca Dumitru Stăniloae, Petre Vintilescu, Ene Braniște, Alexander Schmemmann, Robert Taft și alții - toți aceștia, asmena unor căutători de perle, au încercat, prin rugăciune și smerenie, să se afunde cât mai mult cu putință în oceanul de înțeleșuri duhovnicești ale Liturghiei Ortodoxe. Cu toate acestea, tainele și adâncimile ei nu vor putea fi niciodată cunoscute, cuprinse sau descrise în chip deplin. De aceea, ea este numită „dumnezeiască”. Ea a fost și va fi până la sfârșitul veacurilor un izvor nepieritor de viață, bucurie, speranță dar și de reflecție teologică. Acesta este și motivul pentru care ne vom strădui și noi în paginile ce urmează să ne apropiem de „rugul aprins” al Liturghiei, încercând să o abordăm din perspectiva misionară, și aducând astfel o smerită contribuție la bibliografia axată pe explorarea legăturii profunde și incontestabile care există între Misiologie și Teologia Liturgică.

Pentru întreaga Ortodoxie, Sfânta Liturghie euharistică (λαος = popor și έργον = lucrare, operă; λειτουργία = lucrare publică, slujire – Luca 1, 23; 2 Corinteni 9, 12; în Grecia antică desemna cultul public adus zeilor³) reprezintă inima vieții și a slujirii Bisericii, matricea duhovnicească a experienței creștine a vieții în Hristos, fiind atât Taina prin care Hristos vine în mijlocul Bisericii Sale pentru a revărsa asupra comunității liturghisitoare puterea făcătoare de viață a cuvântului Său din Evanghelie și mai ales a Trupului și Sângelui Său - fiindcă în El sălășluiește plinătatea dumnezeirii (Coloseni 2, 9) - dar și Taina care transfigurează și îi înalță pe oameni de la pământ la cer, pentru a face experiența luminii celei adevărate și a aduce doxologie Preasfintei Treimi. Încă din primele veacuri ale Bisericii, Sfânta Liturghie s-a aflat în centrul vieții comunității creștine, celebrarea euharistică constituind cheia de boltă a întregii vieți bisericești precum și a slujirii sale misionare (cf. Fapte 2, 42). Pentru credincioși, ea reprezintă cea mai profundă și mai concretă realizare a făgăduinței lui Hristos: „Și iată Eu sunt cu voi în toate zilele, până la sfârșitul veacului” (Matei 28, 20). Venirea și prezența Domnului preaslăvit, reprezentarea și experiența mistică a morții și învierii Lui, pogorârea realității dumnezeiești trinitare în contextul vieții umane, preamărirea omului și a întregii creații prin harul divin și, în cele din urmă, așteptarea plină de nădejde a revelației desăvârșite a Împărăției slavei ce va veni – acestea sunt experiențele care sunt înscrise sau concentrate în misterul liturgic⁴. Cu alte cuvinte, Liturghia euharistică recapitulează și actualizează întreaga lucrare creatoare, mântuitoare și sfințitoare a lui Dumnezeu în Iisus Hristos⁵. Așa cum a precizat teologul David Fagerberg, Sfânta Liturghie nu trebuie să fie înțeleasă din perspectiva unui simplu ritual religios: „Timpul liturgic nu este o simplă sărbătoare religioasă, ci o celebrare a cosmice zile a opta; spațiul liturgic nu este o istorie a unei

³ H.G. LIDELL, ROBERT SCOTT, *Greek-English Lexicon*, eight edition, Harper & Brothers, New York, 1897, p. 883.

⁴ Cf. NICOLAE ARSENIU, *Mistica și Biserica Ortodoxă*, trad. Remus Rus, Ed. Iri, București, 1994, p. 147.

⁵ VIGEN GUROIAN, *The Melody of Faith: Theology in an Orthodox Key*, Eerdmans Publishing, Michigan, 2010, p. 16. Cf. SF. TEODOR STUDITUL, *Iisus Hristos prototip al icoanei Sale*, trad. diac. Ioan I. Ică jr, Ed. Deisis, Alba-Iulia, 1994, p. 83: „[Liturghia este] o recapitulare a întregii iconomii, semnificând printr-o sinecdocă întregul prin partea lui cea mai principală”.

arhitecturi sacre, ci a sta în fața jertfelnicului înseamnă a sta pe Muntele Tabor; comunitatea liturgică poate fi înțeleasă doar parțial de către sociologia religiilor, deoarece ea reprezintă trupul lui Hristos; imnografia liturghiei nu este o muzică ce exprimă o anumită pietate, ci este Trisaghionul îngeresc care străbate prin corzile vocale ale omului. Liturghia reprezintă misterul pascal sacramentalizat în timpul, spațiul, comunitatea și arta liturgică”⁶. Totodată, se impune subliniat faptul că Liturghia nu este în mod simplu o cinstire exterioară și simbolică adusă unui Dumnezeu pe care Îl cunoaștem deja prin experiență interioară sau reflecție conceptuală; mai degrabă, ea reprezintă cea mai importantă modalitate prin care noi avem posibilitatea de a-L întâlni, cunoaște și slăvi pe Dumnezeu-Treime și, în același timp calea pe care noi revenim în mod constant și care excedează atât sărăcia relativă a experiențelor emoționale individuale cât și insuficiența unei teologii speculative abstracte⁷.

Dumnezeiasca Liturghie, împreună cu toată viața liturgică a Bisericii, formează tezaurul cel mai de preț al Ortodoxiei, fiindcă el cuprinde și păstrează potențial convingerile și viața noastră, credința și modul de existență teonom al sfinților. Cultul, și îndeosebi, Sfânta Liturghie sunt, înainte de toate, o sinaxă a trupului Bisericii, o constituire și o dezvoltare a unor relații mai presus de orice necesitate biologică, în „parametrii” iubirii și jertfei pentru alții. Sinaxa euharistică constituie, în paralel, o tensiune continuă spre realizarea așteptată a existenței eshatologice. De aceea, în cadrele Liturghiei s-a format istoric întreaga viață a Bisericii în fiecare dimensiune a ei. Chiar și relațiile social-politice ale vieții pleromei credincioșilor au început să ia forma lor creștină în cadrul cultului sinaxei și comunității locale. Pentru Biserica Ortodoxă, viața ei liturgică nu a fost o chestiune „spiritualistă” și idealistă sau o simplă adunare religioasă, cum este înțeleasă astăzi din cauza alienării de-a lungul veacurilor a caracterului său. Ea este legată în mod direct și profund de problemele vieții, la care se referă întotdeauna rugăciunile Bisericii⁸. Din

⁶ DAVID W. FAGERBERG, *Theologia Prima: What is Liturgical Theology?* Second edition, Hillenbrand Books, Chicago, 2004, p. 14.

⁷ CATHERINE PICKSTOCK, *Liturgy and the Senses*, în vol. JOHN MILBANK, SLAVOJ ŽIŽEK, CRESTON DAVIS (Editors), *Paul's New Moment: Continental Philosophy and the Future of Christian Theology*, Brazos Press, Michigan, 2010, p. 125.

⁸ GHEORGHIOS D. METALLINOS, *Parohia – Hristos în mijlocul nostru*, trad. pr. prof. Ioan I. Ică, Ed. Deisis, Sibiu, 2004, p. 189.

acest punct de vedere, este sugestivă remarca regretatului liturgist anglican Gregory Dix care, într-o monumentală lucrare a subliniat faptul că a scrie și a vorbi despre Liturghie înseamnă a vorbi despre *viața* însăși: „Trebuie să înțelegem că Liturghia nu se săvârșește într-un Avalon bisericesc, ci într-o mare măsură ea reflectă nevoile și principiile mereu schimătoare ale credincioșilor (...). Euharistia are puterea de a cuprinde viața omului nu numai într-o formă abstractă ci și în realitățile ei particulare concrete, de a pătrunde în fiecare dimensiune a ei, de la marile întâmplări care zdruncină națiuni întregi și până la micile și plăpândele întâmplări omenești ale bărbaților și femeilor care trăiesc și mor – cuprinzându-le și transfigurându-le în ceva mai presus de timp”⁹.

După cum a remarcat părintele profesor Dumitru Stăniloae, orice Sfântă Liturghie, orice Taină a Bisericii, orice ierurgie și slujbă sfântă este o continuare a Cincizecimii sau a Pogorârii Sfântului Duh și a lucrării Sale peste cei adunați în „foișorul de sus”, în rugăciune. Întreaga viață liturgică a Bisericii Ortodoxe are un conținut care vizează nu numai omul ci întreg mediul cosmic văzut și nevăzut, prin care lucrează harul lui Dumnezeu. Cultul liturgic, ca descoperire a întregii taine a vieții: taina lui Dumnezeu, taina omului și taina creației, precum și a relațiilor dintre ele – este mijlocul principal care ajută viața omului să înainteze mereu pe calea către unirea cu Dumnezeu și spre veșnica fericire „întru lumina feței Lui” (Psalm 88, 16). Cuvântul poetic al imnurilor liturgice oferă impresionante posibilități de a fi mijlocul cel mai important în vederea mistagogiei întregului corp bisericesc ce trăiește și mărturisește dreapta credință, „împletind melodie cu Cuvântul din cuvintele cele sfinte”¹⁰. Totodată, cultul este și mijloc de creștere duhovnicească a omului și prin aceasta o anticipare a fericirii eshatologice¹¹. Tot ceea ce se întâmplă în Liturghie – taină a locuirii lui Dumnezeu în și printre oameni – este accesibil omului prin credință, prin încorporare obiectiv-sacramentală iar apoi subiectiv actuală, etic-ascetică în viața Bisericii, urmărindu-se astfel ajungerea la

⁹ DOM GREGORY DIX, *The Shape of the Liturgy*, The Seabury Press, New York, 1982, pp. 741, 746.

¹⁰ Pr. GHEORGHIOS METALLINOS, *Rolul și lucrarea Ortodoxiei astăzi*, trad. Pr. Constantin Petrachi, Ed. Egumenița, Galați, 2014, p. 59.

¹¹ Pr. prof. DUMITRU STĂNILOAE, *Cultul Bisericii Ortodoxe, mediu al lucrărilor Sfântului Duh asupra credincioșilor*, în „Ortodoxia”, nr. 1/1981, p. 12.

înțelegerea prin experiență a misterului liturgico-sacramental¹² și prelungirea sau extinderea firească a acestei experiențe în lume ca lucrare misionară, ca „liturghie după Liturghie”. „Arc voltaic” între cer și pământ, Sfânta Liturghie este mediul cel mai autentic de manifestare a unității tuturor în Hristos, dar și expresia dimensiunii personale a spațiului liturgic, măsura experienței personale și comunitare de a fi în prezența lui Dumnezeu pentru a-I celebra măreția, a-I mulțumi, a-L chema în rugăciune și de a da mărturie despre El în toate împrejurările vieții. În comuniunea euharistică, în măsura în care ochii credinței sunt iluminați de înțelepciunea pe care numai Duhul Sfânt o poate împărtăși, „noi vedem adevărul îndumnezeirii noastre în Hristos, cunoaștem misterul profund care stă la baza creației lumii, descoperim adâncimile ascunse ale propriei noastre ființe, anticipăm în trupul nostru slava la care a fost chemată din veșnicie întreaga lume și participăm la viața infinită a lui Dumnezeu”¹³. În acest mediu harismatic oamenii fac experiența unității iubitoare a lumii prin mișcarea ei spre Cel ce este „Izvorul vieții” (Psalmul 35, 9) și „Lumina lumii” (Ioan 8, 12).

2. *Status quaestionis*

Legătura interioară dintre Sfânta Liturghie și misiunea Bisericii a fost abordată în diferite documente oficiale, lucrări în volum, studii și articole atât din țara noastră cât și din străinătate. În rândurile ce urmează ne propunem să le prezentăm, într-o formă sintetică, pe cele mai reprezentative dintre acestea.

Celebra sintagmă „Liturghie după Liturghie”, care exprimă în mod cuprinzător unitatea dintre Liturghie și misiune, apare în vocabularul Consiliului Ecumenic al Bisericilor la începutul anilor '70, în contextul unui studiu privind relația dintre teologia Bisericii (ecleziologie) și teologia misionară (misiologie). La Conferința misionară mondială cu tema *Salvation Today*, desfășurată la Bangkok în 1972/1973, au fost invitați un grup de teologi ortodocși în frunte cu episcopul Anastasie Yannoulatos,

¹² Lect. Univ. Dr. CIPRIAN STREZA, *Liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur – icoană a Împărăției și prezență sacramentală*, în „Revista Teologică”, nr. 4/ 2007, p. 180.

¹³ DAVID BENTLEY HART, „*Thine Own of Thine Own*”: *Eucharistic Sacrifice in Orthodox Tradition*, în volumul *Rediscovering the Eucharist: Ecumenical Considerations*, Edited by Roch A. Kereszty, Paulist Press, New York, 2003, pp. 165-166.

profesor de istoria religiilor și misiunilor la Facultatea de Teologie din Atena, care au redactat un document intitulat *Salvation in Orthodox Theology*¹⁴, unde se arată că a) Tradiția înseamnă misiune, deoarece ceea ce s-a primit este transmis din generație în generație; b) deși este limitată la timpul și spațiul liturgic, Biserica îi antrenează pe credincioșii ei într-o dublă mișcare: adunarea publică pentru Liturghia (euharistică) și alte forme de cult, și trimiterea credincioșilor pentru mărturie creștină prin calitatea vieții lor morale și duhovnicești. Conferința a înțeles că acest cult nu trebuie privit în mod simplist, ca o evadare sau fugă de responsabilitatea față de lume, ci ca un mediu sau platformă unde credincioșii devin hristofori și împreună lucrători cu Domnul¹⁵.

Un alt punct cheie îl reprezintă Consultația ortodoxe *Confessing Christ Today*, desfășurată la Mănăstirea Cernica, București, 1974, unde s-a adoptat un raport (numărul 3) dedicat în întregime temei „Mărturisirea lui Hristos prin Liturghie, astăzi”, cele mai importante idei enunțate în paginile acesteia fiind următoarele: 1) Liturghia este mulțumirea noastră pentru și în numele lumii create și restaurarea în Hristos a lumii căzute. Este icoana Împărăției; este transformarea universului în Biserică. 2) Deși Euharistia este participarea deplină la iconomia mântuirii, ea este mai degrabă scopul – și totodată izvorul – Misiunii, decât instrumentul ei. 3) Disponibilitatea noastră pentru Evanghelie și deschiderea noastră către Duhul prin împărtășirea cu dumnezeiescul Trup și Sânge, sfințirea noastră, rămân cea mai bună metodă misionară. 4) Prezența lui Hristos în cei care se împărtășesc și continua Lui sălășluire întru ei prin asceză este modul esențial al mărturisirii lui Hristos. 5) Egalitatea frățească și libertatea întru Duhul Sfânt, experiate în Liturghie, trebuie să fie manifestate și prelungite în domeniul economic (prin promovarea dăruirii reciproce) și cel social (promovarea libertății). 6) Uniți în Hristos cel Unul, Slujitorul și Domnul lumii, noi trebuie să mergem în lume pentru a împărtăși această unitate prin slujirea cu smerenie și iubire a lumii, cu scopul de a mărturisi Învierea și stăpânia Mântuitorului lumii, și a manifesta, prin detașarea noastră față de plăcerile și vanitățile acestei lumi,

¹⁴ Publicat pentru prima dată în *International Review of Mission*, Vol. 61, Issue 244, 1972, pp. 401-408.

¹⁵ Pr. Prof. Dr. ION BRIA, *Liturghia după Liturghie. O tipologie a misiunii apostolice și mărturiei creștine azi*, Ed. Athena, București, 1996, p. 18.

apartenența noastră la Ierusalimul ceresc contemplat în dumnezeiasca Liturghie¹⁶.

Un moment la fel de important în ceea ce privește relația Liturghie – Misiune, este consultația *Confessing Christ Through Liturgical Life of the Church Today*, (Etchmiadzin, Armenia, 1975) unde s-a pus în evidență faptul că Liturghia euharistică are importante repercusiuni nu numai asupra identității ecleziale ci și asupra misiunii și mărturiei creștine. Dimensiunea misionară a Liturghiei este reliefată în acest document prin afirmația: „Cu toate că în Biserica primelor veacuri taina Euharistiei a fost o celebrare închisă pentru cei din afară iar participarea deplină la Euharistie a fost rezervată pentru membrii Bisericii, cultul liturgic în integralitatea lui este o evidentă formă de mărturisire și misiune”¹⁷. Tot aici s-a arătat că prin celebrarea liturgică, care se prelungește în viața de zi cu zi a credincioșilor, Biserica proclamă venirea Împărăției Sfintei Treimi. Întreaga tradiție a Bisericii, Liturghia, teologia și propovăduirea, este o doxologie, o continuă mulțumire, o mărturisire a credinței în victoria pascală a lui Hristos și mântuirea omului din mreaja tuturor puterilor care îl asupresc și îl înjosesc. Rugăciunea și Euharistia, prin care creștinii își depășesc tendințele egoiste, le oferă puterea necesară de a se implica cu dăruire în viața socială.

Nu în ultimul rând, o contribuție majoră la această tematică a avut-o și documentul *Baptism, Eucharist and Ministry*, din cadrul Comisiei Credință și Constituție a Consiliului Ecumenic, publicat în ianuarie 1982. În capitolul dedicat Euharistiei se arată că aceasta îmbrățișează toate aspectele vieții, fiind un act reprezentativ de mulțumire și de ofrandă pentru întreaga lume. Săvârșirea Liturghiei (euharistice) este momentul în care Biserica participă la misiunea lui Dumnezeu (*Missio Dei*) în lume, iar această participare se materializează zilnic prin propovăduirea Cuvântului lui Dumnezeu, ajutorarea aproapelui și prezența sfințitoare în lume. „Reconciliați prin Euharistie, membrii trupului lui Hristos sunt chemați să fie slujitori ai împăcării printre bărbați și femei, și mărturisitori ai bucuriei Învierii. Așa cum Iisus mergea în întâmpinarea vameșilor și a păcătoșilor și stătea la masă cu ei în timpul slujirii Sale pământești, la fel și

¹⁶ *Confessing Christ Today*, Bucharest, Romania, June 1974, în volumul *The Orthodox Church in the Ecumenical Movement. Documents and Statements 1902-1975*, Edited by Constantin G. Patelos, World Council of Churches, Geneva, 1978, pp. 108-109.

¹⁷ *International Review of Mission*, Volume 64, Issue 256, October 1975, p. 417.

creștinii sunt chemați, în Euharistie, să fie solidari cu cei marginalizați și să devină semne ale iubirii lui Hristos, care a trăit și S-a jertfit pentru toți, și care acum Se dăruiește pe Sine în Euharistie”¹⁸.

Începând cu anul 1973, această tipologie a fost reluată și dezbătută atât de marile conferințe misionare de la Melbourne (*Your Kingdom Come* - 1980) și San Antonio (*Your Will Be Done - Mission in Christ's Way* - 1989), cât și de Adunările Generale ale Consiliului de la Nairobi (1975), Vancouver (*Gathered for Life* - 1983), Canberra (*Signs of the Spirit* - 1991).

Una dintre lucrările deosebit de valoroase cu privire la tema Liturghie și misiune este *Go Forth in Peace. Orthodox Perspectives on Mission* (Geneva, 1986), care reprezintă o compilație de documente, declarații, studii și articole esențiale despre Biserică-Liturghie-Misiune alcătuită de părintele profesor Ion Bria (1929-2002). Acest volum, care este o formă revizuită a unei cărți cu același nume publicată în 1982 de Comisia pentru Misiune și Evanghelizare Mondială, comemorează 1100 de ani de la trecerea în veșnicie a Sfântului Metodie care, alături de fratele său Chiril, au fost trimiși din Bizanț să predice credința ortodoxă popoarelor slave din Europa centrală, în secolul al IX-lea, traducându-le Sfânta Scriptură și Liturghia în limba vernaculară. De o importanță fundamentală pentru tema de față sunt capitolele: 3 – *Liturghie și misiune* și 6 – *Misiunea ca „liturghie după Liturghie”*. Reflecția principală în jurul căreia pivotează acest volum constă în faptul că Liturghia nu se sfârșește odată cu părăsirea de către credincioși a locașului de cult. Acel îndemn liturgic: „Cu pace să ieșim” înseamnă o trimitere a creștinilor la propovăduire, la mărturisirea lui Hristos prin cuvânt și faptă în toate aspectele vieții lor: în familie, la locul de muncă și în întreaga societate.

Desigur, orice lucrare ce dorește să abordeze legătura dintre Liturghie și misiune, nu poate face abstracție de cercetările în acest domeniu aparținând lui Anastasios Yannoulatos, arhiepiscopul Tiranei și al întregii Albanii, o bună parte dintre ele fiind publicate în volumul *Mission in Christ's Way: An Orthodox Understanding of Mission* (2010), tradus și la noi în țară sub titlul *Misiune pe urmele lui Hristos* (2013). Cele mai importante articole din acest volum cu privire la dimensiunea misionară a Liturghiei sunt următoarele: „The Purpose and Motive of Mission” (1967), „Theology, Mission and Pastoral Care” (1976), „Thy Kingdom Come –

¹⁸ *Baptism, Eucharist and Ministry*, Faith and Order Paper No. 111, World Council of Churches, Geneva, 1982, p. 13.

Orthodox Witness to the Modern World” (1977), „Eucharist – Service – Witness in Mutual Reciprocity” (1983) și „The Doxological Understanding of Life and Mission” (1984). Ideea de bază ce structurează gândirea teologică a lui Yannoulatos este aceea că experiența liturgică a Ortodoxiei are implicații pastorale și misionare directe, și că orice clivaj dintre viața liturgică și viața de zi cu zi duce, în consecință, la o falsificare a creștinismului. Ceea ce se trăiește în cadrul cultului, trebuie să-și găsească exprimarea în viața personală zilnică și în cea socială. „Oricine vrea să trăiască în Hristos, este obligat să Îl urmeze, nu doar în foișorul cel de sus și pe muntele Schimbării la Față, ci și pe praful cărărilor apostolice, până la Ierusalim și Golgota” (p. 151).

Un aport considerabil la aprofundarea dimensiunii misionare a Liturghiei l-a avut și părintele Alexander Schmemmann (1921–1983), care a accentuat cu precădere faptul că numai Sfânta Liturghie, ca înălțare spre tronul lui Dumnezeu, face posibilă „liturgia” misiunii. Lucrările cele mai importante pe această temă sunt: *Church, World, Mission: Reflections on Orthodoxy in the West* (1979) și *For the Life of the World: Sacraments and Orthodoxy* (1973). Ideea de bază în jurul căreia gravitează reflecțiile părintelui Schmemmann asupra relației Liturghie-misiune și care are o importanță considerabilă pentru tema noastră este aceea că Euharistia descoperă cel mai bine legătura dintre plinătatea Bisericii și misiunea ei. Prin Euharistie Biserica realizează trecerea din această lume în lumea ce va să vină, în eshaton; participă la înălțarea Domnului și la ospățul Său mesianic, gustă din pacea și bucuria Împărăției. Astfel, întreaga viață a Bisericii își are temeiul în Liturghie, este fructificarea acestei plerome euharistice în timpul acestei lumi „care trece”, iar aceasta este misiunea Bisericii. Pe aceeași linie, misiologul James J. Stamoolis, fostul director executiv al Comisiei Teologice „World Evangelical Fellowship”, a publicat în anul 1986 sub egida prestigioasei Societăți Americane de Misiologie, o valoroasă lucrare cu titlul *Eastern Orthodox Mission Theology Today*, dedicând un capitol întreg (16 pagini) rolului Liturghiei în Misiologia Ortodoxă, subliniind pe rând orientarea liturgică a Ortodoxiei, structura misionară a Liturghiei (predica, lecturile biblice, conținutul biblic al rugăciunilor) și Liturghia ca metodă și scop al misiunii. Alte două nume de referință în ceea ce privește relația Liturghie și misiune le întâlnim în spațiul teologic grecesc. Este vorba despre Emmanuel Clapsis, autorul unui studiu esențial despre „Euharistie ca eveniment misionar într-o lume

suferindă” (în vol. *Your Will be Done*, 1989) și, mai ales, Petros Vassiliadis, a cărui viziune asupra subiectului se regăsește în studiile sale misiologice publicate în volumul *Eucharist and Witness: Orthodox Perspectives on the Unity and Mission of the Church* (1998). Pledând cu multă pasiune și acrivie pentru redescoperirea dimensiunii diaconale ale Euharistiei, autorul are meritul de a fi subliniat deosebirea esențială dintre concepția occidentală care a văzut misiunea ca pe una din funcțiile Bisericii și nu de puține ori prioritară Euharistiei, față de Ortodoxia Răsăriteană pentru care misiunea izvorăște din Liturghia Bisericii, fiind astfel legată indisolubil de sinaxa euharistică a credincioșilor care fac experiența pregustării Împărăției eshatologice în cadrul celebrării liturgice.

Concepția Bisericii Romano-Catolice cu privire la raportul dintre Euharistie și misiune, a fost rezumată în textul adoptat cu prilejul întrunirii Sinodului Episcopilor din Octombrie 2005, eveniment care a marcat încheierea anului dedicat Sfintei Euharistii. Sub titlul sugestiv *The Eucharist: Source and Summit of the Life and Mission of the Church*¹⁹, membrii sinodului au arătat că Euharistia, veritabil „dar pentru misiune”, este izvorul și culmea (*fons et culmen*) misiunii de evanghelizare, și asta deoarece ea reprezintă comuniunea umanității cu Hristos și prin El cu Tatăl și cu Duhul Sfânt. „Euharistia are un dinamism personal: este darul de a celebra, oferind o profundă cunoaștere asupra tainei mântuirii, realizează comuniunea, conduce spre adorare, și are consecințe în viața Bisericii prin misiune și pastorație, stimulând în permanență opera de caritate atât înăuntrul cât și în afara Bisericii.”

În ceea ce privește spațiul teologic românesc, în anul 1996 vede lumina tiparului cea mai semnificativă contribuție de până atunci cu privire la relația indisolubilă dintre Liturghie și misiune, intitulată: *Liturghia după liturghie. O tipologie a misiunii apostolice și mărturiei creștine azi*, semnată de părintele profesor Ion Bria, autor ce a rămas în istoria misiologiei ca inițiator al unui curent nou de înnoire misionară și mărturie creștină în jurul temei „Euharistie și Misiune”. Obiectivul primordial al acestei deosebite lucrări – ce reia și dezvoltă conținutul volumului apărut în acelaș an, cu titlul *The Liturgy after the Liturgy. Mission and Witness from an Orthodox Perspective* (WCC, Geneva) -, îl constituie redescoperirea semnificației fundamentale a Liturghiei ortodoxe, anume forța ei evanghelizatoare

¹⁹ http://www.vatican.va/roman_curia/synod/documents/rc_synod_doc_20040528_lineamenta-xi-assembly_en.html

și mărturisitoare, care se prelungește în toate sferele vieții creștine, în comunitatea Bisericii și în societate. Unitatea dintre Liturghie și misiune a mai fost abordată de părintele Bria și în studiile: *Biserica și Liturghia* (Ortodoxia 4/1982), *Mărturia creștină în Biserica Ortodoxă* (Glasul Bisericii 1-3/1982), *Dynamics of Liturgy in Mission* (International Review of Mission 82/1993), *La signification missionnaire de l'Eucharistie* (Parole Orthodoxe Cerf, 2000).

Tot în țara noastră se remarcă în mod deosebit studiul părintelui profesor Mihai Himcinschi - *Misiune și Liturghie* (Revista „Discobolul” 49-50-51/2002), referat susținut în cadrul examenului de titularizare pe postul de lector la disciplina Misiologie și Ecumenism a Facultății de Teologie Ortodoxă din Alba-Iulia și în care se evidențiază atât caracterul misionar intern al Sfintei Liturghii (ca explicare și însușire de către creștini și necreștini a celor trei mari taine ale Bisericii: Treime, Întrupare și Euharistie) cât și aspectul misionar extern al Liturghiei (evangelizare, mărturie, slujire, pastorație și liturghia după Liturghie). Pe aceeași linie de reflecție se situează și articolul *Misiunea Bisericii – „liturghia” după Sfânta Liturghie* (Revista „Inter” 1-2/2007) semnat de părintele profesor Daniel Benga (Facultatea de Teologie Ortodoxă din București), în care acesta a accentuat cu tărie faptul că Liturghia nu este un refugiu în lumea rugăciunii și o întoarcere de la realitățile sociale ale lumii în care trăim prin închiderea într-un spațiu ermetic din care nu mai ieșim, ci ea cheamă pe fiecare credincios să celebreze „taina fratelui” în afara Bisericii. Perspectiva misionară asupra Liturghiei ortodoxe a fost abordată și de către părintele David Pestroiu de la Facultatea de Teologie Ortodoxă din București, în două studii valoroase: *Aspecte misionare actuale privind Sfânta Liturghie* („Altarul Reîntregirii” 1/2009) și *Dimensiunea euharistică a misiunii ecleziale ortodoxe* (Buletinul Centrului pentru dialog între științe și teologie, 1-2/2010) în care autorul a insistat atât asupra efectului misionar pe care îl au citirile biblice din cadrul Liturghiei cât și asupra împărtășirii euharistice ca necesitate misionară actuală. La rândul său, I.P.S. Laurențiu Streza a publicat studii pe această temă, printre care semnalăm: *Cateheză și misiune prin Liturghie în societatea de astăzi. Noi condiții social-umane și personale*, referat susținut la Simpozionul internațional cu tema *Hristos în mijlocul nostru: Valoarea vieții liturgice în societatea de astăzi*, Durău, 2005, precum și *Liturghie și filantropie – daruri ale Duhului Sfânt* (ambele publicate în volumul „Plinitu-S-a, Hristoase, Taina rânduiei

Tale”, 2012). Cea mai importantă contribuție la noi în ceea ce privește evidențierea relației dintre Liturghie și misiunea social-filantropică a Bisericii a avut-o PF Patriarh Daniel, contribuție materializată prin publicarea studiilor *Liturghie Euharistică și Filantropie creștină – necesitatea unității dintre ele* (Candela Moldovei, 2003) și *Liturghie euharistică și filantropie socială* (2010), prelegere susținută cu ocazia primirii titlului de Doctor Honoris Causa al Universității din Oradea (publicat în volumul de studii „Știința Mântuirii”, 2014).

Referitor la semnificația misionară a cultului ortodox în general, se remarcă, printr-o claritate și o ținută academică deosebită, următoarele studii: Pr. prof. Nicolae Dura, *Cultul Bisericii Ortodoxe și propovăduirea în-vățăturii creștine* (Mitropolia Ardealului, 9-10/1985); Pr. prof. Gheorghe Drăgulin, *Propovăduirea cuvântului și cultul în Biserica Ortodoxă Română* (Studii Teologice 3-4/1975); Pr. prof. Ene Braniște, *Cultul divin ca mijloc de propovăduire a dreptei credințe, a dragostei, a păcii și a bune înțelegeri între oameni* (Studii Teologice 9-10/1983); Pr. prof. Nicolae Necula, *Cultul divin ca mijloc de apărare a dreptei credințe* (Glasul Bisericii, 9-12/1976); Pr. prof. Vasile Gordon, *Rolul catehetic-misionar al ierurgiilor* (Studii Teologice, 5/1986); Pr. Prof. Gheorghe Petraru, *Evanghelizare și mărturie creștină prin cult*, (Dialog Teologic, 13/2004). De asemenea, o contribuție semnificativă cu privire la dimensiunea mărturisitoare a Sfintei Liturghii este studiul amplu semnat de părintele Constantin Galeriu, *Mărturisirea dreptei credințe prin Sfânta Liturghie* (Ortodoxia, 1/1981), unde se arată că Liturghia, în structura și bogăția ei divin inspirată, cuprinde în același timp: harul cuvântului și al rugăciunii, taină și jertfă, rit și simbol, icoană și psalmodie. Totul participă aici și constituie locul sacru al întâlnirii, al sfințirii și al mărturisirii credinței ortodoxe.